

СТАЛЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті представлено загальну характеристику земельного фонду України, у т.ч. виявлено структуру деградованого фонду. Досліджено поняття сталого землекористування, встановлені основні проблеми, що позначаються на сталості землекористування в контексті сільськогосподарського розвитку. Запропоновані заходи щодо раціоналізації структури земельних угідь та методи екологічно безпечного використання сільськогосподарських земель, збереження їх продуктивного потенціалу.

Ключові слова: стале землекористування, оптимізована структура землекористування, земельні угіддя, деградація, консервація.

Постановка проблеми. У світлі прагнення людства перейти до сталого розвитку, загальна концепція якого була оголошена на Міжнародному форумі ООН з навколишнього середовища і розвитку в червні 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, наскрізним принципом є досягнення балансу між потребами в ресурсному забезпеченні теперішнього покоління та потребами майбутніх поколінь. Україна задекларувала власні наміри переходу до сталого розвитку прийняттям проекту Концепції сталого розвитку (1997 р.) [5]. При цьому мається на увазі, що соціально-еколого-економічні компоненти розвитку в умовах відповідного техногенного навантаження не перевищуватимуть здатності навколишнього природного середовища до самовідновлення, а суспільство має усвідомити першочерговість екологічних пріоритетів. Звичайно, ця вимога безпосередньо стосується й землі як одного з компонентів природного середовища, що в поєднанні з іншими (вода, повітря, сонячне випромінювання) забезпечує існування суспільства й усього живого. Кількісно-якісні зміни земельних ресурсів можуть спричинити негативний вплив на життєзабезпечення людей (погіршення їх здоров'я, порушення умов господарської діяльності, спрямованої на задоволення життєво необхідних потреб і т.д.). Тому від раціонального використання земельних угідь як головного засобу сільськогосподарського виробництва залежить як сільськогосподарський розвиток, так відповідно і продовольча безпека країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми продовольчої безпеки країни, ефективності формування і використання компонентів природно-ресурсного потенціалу в Україні в контексті сталого розвитку висвітлювали в своїх працях такі науковці і практики: В. Андрійчук, О. Веклич, Л. Дейнеко, Б. Данилишин, Д. Крисанов, Б. Пасхавер, Н. Скурська, В. Трегобчук, О. Шубравська та ін. Водночас значно менше уваги приділяється сталому землекористуванню в контексті забезпечення ефективного сільськогосподарського виробництва.

Мета і завдання дослідження – визначення сутності сталого землекористування, виявлення проблем, що обмежують його впровадження в Україні, й обґрунтування заходів щодо забезпечення сталого землекористування.

Матеріал і методика дослідження. Інформаційною базою дослідження є наукові праці вітчизняних вчених-економістів та публікації в науковій періодиці. В ході дослідження використовувалися абстрактно-логічний, історичний і системний підходи.

Результати досліджень та їх обговорення. За різними оцінками експертів, землі України здатні забезпечити продуктами харчування 140-145 млн осіб [12]. Станом на 01.01.2012 р. загальна територія України становила 60354,9 тис. га, з яких 41557,6 тис. га (68,86%) – сільськогосподарські угіддя, у т.ч. рілля займає 32,5 млн га (78,1%), що в загальній структурі значно перевищує аналогічний показник країн Європи та США (табл. 1).

Натомість частка природних кормових угідь в загальній площі сільськогосподарських площ становить всього 1%, що значно менше ніж у більшості європейських країн, у яких цей показник коливається в межах 30-40%, а у Великій Британії і США він взагалі становить 63 і 56% відповідно [11]. Такі показники є наслідком надто високого рівня освоєння і навантаження на сільськогосподарський ґрунтовий покрив, що значно підвищує імовірність поширення ерозійних процесів та деградації земельного фонду держави.

Таблиця 1 – Порівняльна структура сільськогосподарських угідь України та інших країн

Країни	Усього с.-г. угідь, млн га	У тому числі	
		рілля, млн га / % у складі с.-г. угідь	природні кормові угіддя, млн га / % у складі с.-г. угідь
Україна	41,6	32,5 / 78,1	7,9 / 19
Велика Британія	17,6	5,7 / 32,4	11,1 / 63,1
США	426,9	173,5 / 40,6	239,2 / 56
Білорусь	9,4	5,6 / 59,6	3,1 / 33
Росія	210,2	122,6 / 58,3	78,0 / 37,1

Джерело: Сучасна земельна політика України / Юрченко А.Д., Греков Л.Д., Мірошніченко А.М., Кузьмін А.В. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 260 с.

Поряд з цим, Україна характеризується високим рівнем питомої забезпеченості сільськогосподарськими угіддями і поступається за цим показником лише Канаді, Росії, Білорусії та США (а за рівнем забезпеченості ріллею – лише Канаді та Росії) (рис. 1).

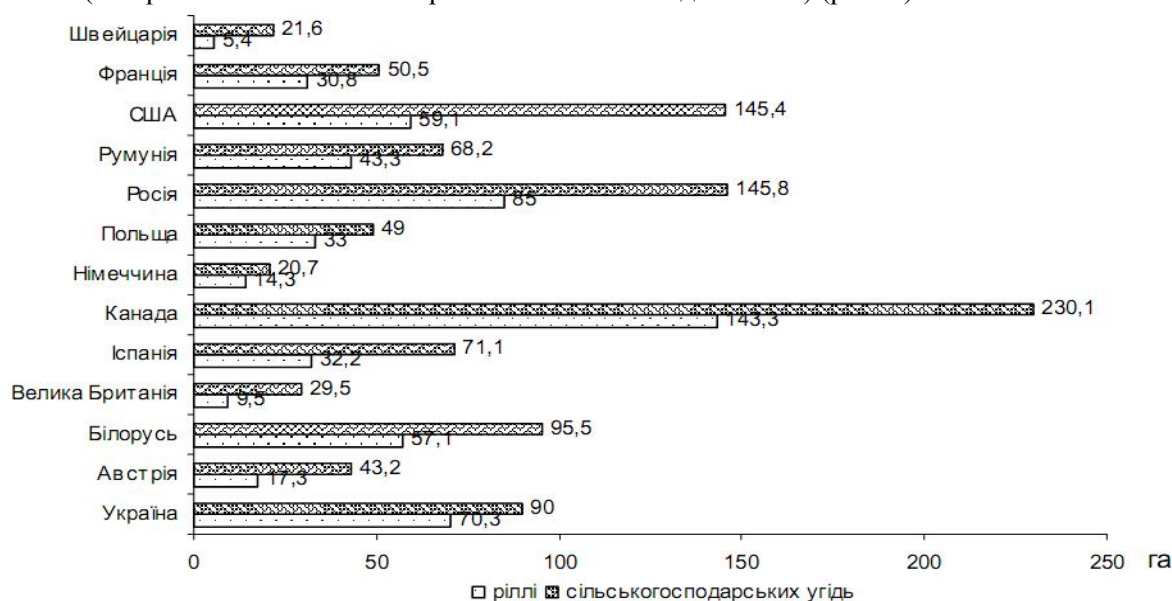

Рисунок 1. Забезпеченість сільськогосподарськими угіддями та ріллею населення України і країн світу, га на 100 осіб

Джерело: розраховано автором за даними Державного агентства земельних ресурсів України.

Аналіз показав, що порівняно високий рівень придатності для вирощування усіх традиційних для України зернових культур мають 29,5 млн га (93,8% загальної площі орних земель), з яких землі, цілком придатні для вирощування озимої пшениці, становлять 27,1 млн га, ячменю – 28,1, кукурудзи – 17,6, соняшнику – 14,3, цукрових буряків – 7,0 млн га [3].

Натомість, на фоні деградації, забруднення і загального виснаження значна частина сільськогосподарських угідь України, а це близько 1,7 млн га (або 4,1% загальної площі сільськогосподарських угідь) піддані вітровій ерозії (дефляції) і 13,3 млн га (32%) – водній ерозії, а понад 2 млн га угідь (4,8%) зазнали спільної дії водної й вітрової ерозії. Понад 20% території України забруднено різними токсичними сполуками, у т. ч. значні площі забруднено радіоактивними ізотопами. Негативні геологічні явища поширені більш ніж на 50% території України [8]. Каталізатором такого стану є порушення оптимальної структури посівних площ, що призвело до виснаження ґрунтового покриву. Впливає на це й високий рівень рентабельності виробництва окремих сільгоспкультур (передусім це стосується насіння соняшнику, рівень рентабельності виробництва якого у 2011 р. становив 57%), а також спеціалізація великих господарюючих суб'єктів на вирощуванні експорторієнтованих сільгосп-культур зернової групи, що спричинило зростання площ посівів зернових та зернобобових культур у загальній посівній площі від 45 у 1990 р. до майже 60% у 2011 р. [10].

Така ситуація йде в розріз із принципами сталого розвитку, оскільки повністю відсутня оптимальна збалансованість між економічною й екологічною ефективністю використання земельних угідь в Україні. Засобом вирішення проблеми може і має стати формування землекористування на позиціях сталого розвитку в контексті забезпечення сільськогосподарського розвитку.

Стаття 1 Закону України «Про землеустрій» [2] містить дефініцію «стале землекористування», що трактується як «форма та відповідні до неї методи використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій». Землеустрій є механізмом формування сталого землекористування із позиції оптимізації господарського використання земель, природних ресурсів і навколишнього середовища. Саме оптимізація земельного фонду сільськогосподарського призначення (ст. 23 Земельного кодексу України) [4] в контексті балансування екологічної, економічної (господарської) ефективності є реальним заходом з боку держави на шляху до сталого розвитку.

Першочерговим завданням у цьому контексті є забезпечення державою виконання агровиробниками вимог Постанови КМУ від 11 лютого 2010 р. № 164 «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах».

Досить поширеним у світі інструментом оптимізації сільськогосподарських угідь є їх консервація. Посилення позиції держави щодо консервації деградованих і малопродуктивних земель, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, – пріоритетне завдання державної політики у сфері аграрного землекористування, виконання якого сприятиме забезпеченню сталості і водночас еколого-економічної ефективності аграрного виробництва.

Поряд з цим, необхідно підвищувати загальну культуру землеробства. Переважна більшість сільгоспвиробників використовує традиційні технології вирощування культур, які передбачають обов'язковість оранки ґрунтового покриву, що призводить до порушення його структури та втрати вологи, розвитку ерозійних процесів. Натомість більш наукоємна та трудомістка технологія безпліцевого обробітку з поєднанням прийомів обробітку ґрунту із сівою в єдиному технологічному циклі (No-till система), що виключає оранку ґрунту, не набула широкого розповсюдження в Україні. Така технологія забезпечує підвищення продуктивності праці у землеробстві у 4 рази, економію пально-мастильних матеріалів, металу, амортизаційних витрат машинно-тракторного парку і зниження сумарних витрат на 1 га за нинішніх світових цін на 50-90 дол. США порівняно з традиційною технологією [9].

Необхідно також підвищувати загальний рівень внесення органічних та мінеральних добрив для уникнення дефіциту поживних речовин в ґрунтах. Так, у 2011 р. на 1 га посівної площі було внесено 0,5 тонн органічних добрив, тоді як для досягнення бездефіцитного балансу гумусу на Поліссі на 1 га ріллі необхідно щорічно вносити 13-14 тонн таких добрив, в Лісостепу – 11-12, Степу – 8-9, у т.ч. на зрошуваних землях – 11-13 тонн [6].

Реалізація запропонованих заходів дозволить зменшити сільськогосподарське навантаження на природні ресурси, перш за все, знизить рівень розораності земельного фонду України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Стале землекористування в контексті сільськогосподарського розвитку за своєю суттю – складна, багатоаспектна, важлива проблема, від ефективного вирішення якої великою мірою залежить продовольча й екологічна безпека держави не лише в коротко-, але й в довгостроковому періоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Добряк Д. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Д. С. Добряк, А. Г. Тихонов, Н. В. Гребенюк. – К.: Урожай, 2004. – 136 с.
2. Закон України «Про землеустрій»: від 22 травня 2003 року № 858-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>, вільний. – Назва з екрану.
3. Заяць В. Розвиток ринку сільськогосподарських земель: монографія / В.М. Заяць – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 166 с.
4. Земельний кодекс України: від 25 жовтня 2001 року № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>, вільний. – Назва з екрану.
5. Концепція сталого розвитку України // Світ. – 1997. – № 12. – С. 5–7.
6. Маракулін П.П. Земля та раціональне її використання. / П.П. Маракулін, О.А. Бугуцький. – К.: Урожай, 1983. – С. 25.
7. Осипчук С. Еколого-економічна модель сталого розвитку землекористування України на середньострокову перспективу / С. Осипчук // Землеустрій і кадастр. – 2005. – № 1. – С. 45–61.
8. Осипчук С. Сучасний стан сільськогосподарських угідь України та заходи його поліпшення / С. Осипчук, Й. Дорош. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 77.121.11.22/ecolib/6/33.doc, вільний. – Назва з екрану.
9. Россоха В.В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання / В.В. Россоха // Трансформація земельних відносин до ринкових умов: Збірник матеріалів Одиннадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін.. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – С.135.
10. Сільське господарство України за 2011 рік. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України. – 2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>, вільний. – Назва з екрану.
11. Сучасна земельна політика України / Юрченко А.Д., Греков Л.Д., Мірошніченко А.М., Кузьмін А.В. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 260 с.
12. Третяк А.М. Земельні ресурси України та їх використання / Бабміндра Д.І., Третяк А.М. – К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2003. – 143 с.

Устойчивое землепользование в контексте сельскохозяйственного развития Украины
С.С. Волков

В статье представлена общая характеристика земельного фонда Украины, выявлена структура деградированного фонда в общей его массе. Исследовано понятие устойчивого землепользования, выявлены основные проблемы, которые сказываются на устойчивом землепользовании в контексте сельскохозяйственного развития. Предложены мероприятия по рационализации структуры земельных угодий и методы безопасного использования сельскохозяйственных земель и сохранения их продуктивного потенциала.

Ключевые слова: устойчивое землепользование, оптимизированная структура землепользования, земельные угодья, деградация, консервация.

Steady land use in the context of agricultural development in Ukraine

S. Volkov

The scientific article presents an overview of land resources of Ukraine, including revealed the structure of degraded fund. The concept of sustainable land use, set the main problems that affect the sustainability of land use in the context of agricultural development. Found that government policies on land use in agricultural production in the future should be aimed at improving the efficiency of agricultural land use, sustainable use of agricultural land, the introduction of new technologies into the practice of tillage and other agronomic measures for the conservation and improvement of soil fertility, fight against erosion processes, optimization of agricultural land by the withdrawal of intensive cultivation unproductive and degraded lands. Proposed measures to rationalize the structure of the land and ecologically safe methods of use of agricultural land, maintaining their productive potential.

Key words: sustainable use of land resources, land optimized structure, land, degradation, conservation.